Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

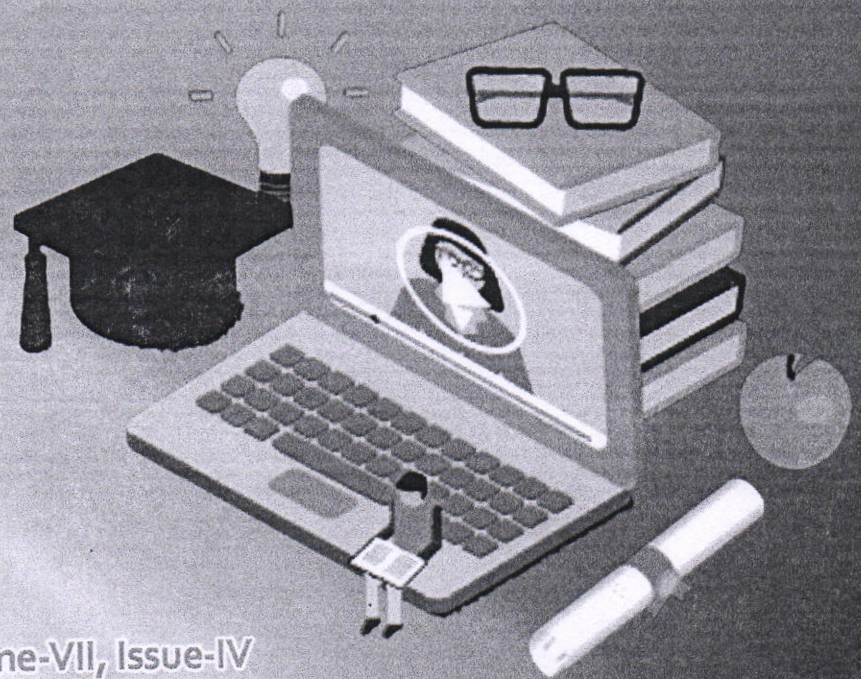

Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
Marathi

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

AJANTA

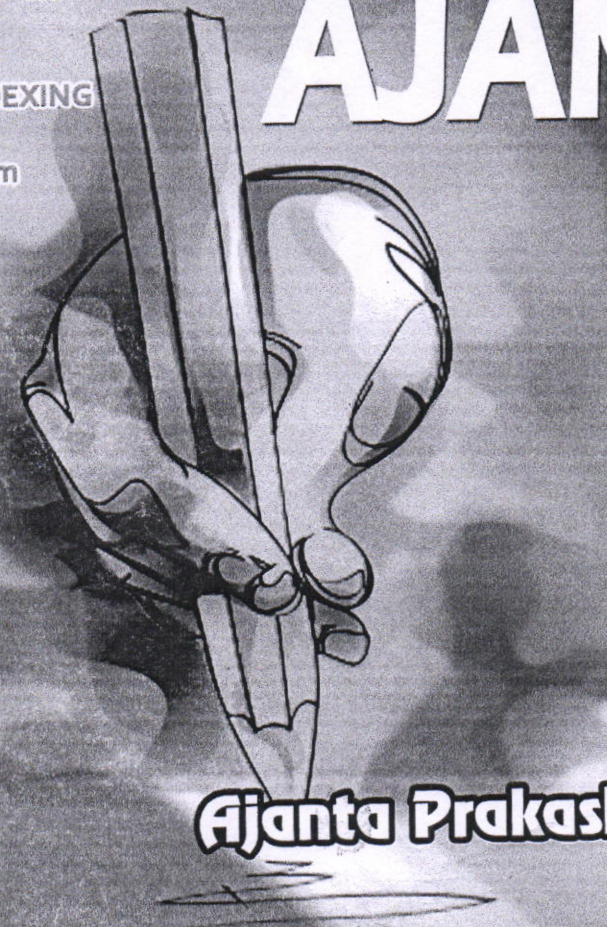

Ajanta Prakashan

DR. M. K. UMATHE COLLEGE
NAGPUR

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१७	नांदेड व यवतमाळ जिल्ह्यातील कापूस पीकाच्या उत्पादनाचा तुलणात्मक अभ्यास **मनसरे अभय विष्णू**	७९-८२
१८	भारतीय वाणिज्यिक बैकों का विलय एवं अधिग्रहण एक अध्ययण **डॉ. सुर्यकांत त्र्यं. पवार**	८३-८७
१९	भारतातील दारिद्र्याचा अभ्यास **डॉ. ज्ञानेश्वर जिगे**	८८-९१
२०	भारतीय कररचनेचे बदलते स्वरुप एक दृष्टीक्षेप **डॉ. विजय एच. नागरे**	९२-९८
२१	रोकडविरहित अर्थव्यवस्था व ग्रामीण अर्थव्यवस्थेपुढील आव्हाने **प्रा. डॉ. राजेंद्र निंबा बोरसे**	१००-१०२
२२	स्मार्ट सिटी - संकल्पना व फायदे **डॉ. एस. पी. सोनकांबळे**	१०३-१०८
२३	भारतीय शेतीतील स्त्रियांचे स्थान **प्रा. डॉ. सोनवणे आशालता देवराम**	१०९-११५
२४	भारतीय अर्थव्यवस्था : विकासात्मक वाटचाल एक विश्लेषक **प्रा. डॉ. विवेक अ. चौधरी**	११६-११९
२५	भारतीय कृषी विकासासाठी कृषीला मिळायला हवा व्यावसायाचा दर्जा - एकमेव पर्याय **प्रा. डॉ. विजय क्षि. बन्सोडे**	१२०-१२३
२६	''भारतीय ऋणग्रस्त किसान और शासकीय योजनाओं की प्रासंगिकता'' विदर्भ के संदर्भ में- **डॉ. श्रद्धा एस. गावंडे**	१२४-१२८
२७	चिरंतन कृषी विकास एक : दृष्टिक्षेप **डॉ. ज्ञानेश्वर विष्णू गोरे**	१२९-१३२
२८	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील प्रदेश निहाय एकूण अन्नधान्य उत्पादन, उत्पादकता आणि महाराष्ट्र **डॉ. विजय बी. मान्टे**	१३३-१३८
२९	निश्चलनीकरण आणि काळा पैसा **ज्ञानेश्वर बापूराव जांभुळे**	१३९-१४४
३०	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील विशेष आर्थिक क्षेत्र विषयक धोरण आणि मानवी हक्क **कु. नीता ज्ञानदेव शिंदे**	१४५-१४९
३१	भारतीय अर्थव्यवस्था आणि NPA चा प्रश्न **प्रा. हितेश मा. दडमल**	१५०-१५८
३२	कृषी विकासात महाराष्ट्र कृष्णा खोरे विकास महामंडळाची भूमिका **डॉ. अशोक शिवाजी जाधव**	१५९-१६४

DR. M. K. UMATHE COLLEGE NAGPUR

होता. आता मात्र उच्च नोकरी मध्यम व्यापार व कनिष्ठ शेती असा कम झाला असून शेतीला निकृष्ठ दर्जा मिळाला आहे. देशातील कृषी व शेतकरी यांच्या स्थीतीत बदल घडउन आणण्यासाठी सरकारद्वारा अनेक योजना चालविल्या जातात. या योजनांपैकी बहूतांश योजना शेतक्यापर्यंत न पोहचता सरकारी दफ्तरी गीळंकृत केल्या जातात. काही प्रमाणात या योजना शेतक्यापर्यंत पोहचल्या तरी ते लाभार्थी गरजुवंत शेतकरी नसतात.शेतक्याला बळीराजा, अन्नदाता म्हणून संबोधल्या जाते मात्र जेव्हा या अन्नदात्याला त्याचा हिस्सा देण्याची वेळ येते तेव्हा सरकार, उधोंगपती, व्यावसायी, व्यापारी व ग्रहक हे सारेच आखुळता हात घेतात. हीच भारतिय शेतक्याची खरी शोकांतीका आहे.देशाला स्वातंत्र्य मिळून 71 वर्षानंतरही भारतातील शेतक्याचे सरासरी वार्षिक उत्पन्न 20 हजार आहे. वाढत्या महागाईच्या तुलनेत ही रक्कम अतिशय तुटपुंजे असल्याने शेतकरी शेतीक्षेत्रातुन पलायन करीत आहे. शेतक्याची सर्वात मोठी समस्या भांडवल असून त्यास शेती, दैनंदिन गरजा व घरघुती कार्याकरीता पैशाची गरज भासते.यासाठी तो किसान केडीट कार्ड व साहुकारावर निर्भर असून त्यास किसान केडीट कार्डद्वारे त्यास सुलभरित्या पैसे मिळत असल्यामुळे तो यातील बहुतांश रक्कम तो दैनंदिन गरजा व घरघुती कार्याकरीता खर्च करतो. किसान केडीट कार्डातील पैसा संपल्यावर त्यास शेतीच्या लागवडीसाठी सावकाराच्या कर्जाशिवाय पर्यायच उरत नसल्याने त्यास कर्जाच्या सापळयात फसण्याशिवाय पर्याय शिल्लक राहत नाही.याचाच परिनाम म्हणून भारतीय शेतक्याची कर्जात जन्मतो कर्जात जगतो व कर्जातच मरतो अशी ओळख झाली आहे. याचीच शेवटची परिनिती म्हणजे मागील 21 वर्षात 3 लाख 30 हजार भारतीय शेतक्यांनी केलेल्या आत्महत्या होय. भारतिय शेतक्यास आत्महत्येस प्रेरित करनारी कारने खालील प्रमाणे सांगता येतील.

1. भाातातील बहूतांश शेती नैसर्गीक पर्जन्यमानावर अवलंबुन आहे.
2. अनियमीत पर्जन्यमामुळे निर्मान होणारा ओला दुष्काळ व कोरडा दुष्काळ.
3. शेती व शेती संबंधीत तसेच उपभोग्य वस्तुंच्या किंमतीत होणारी निरंतर वाढ.
4. शेतक्याच्या डोक्यावरील वाढता कर्जाचा भार व आर्थिक तंगी.
5. बॅका व सावकारांचा कर्ज परतीचा तकादा.
6. न्युन शेती उत्पादनाची समस्या.
7. बजारात शेती मालाला भाव न मिळण्याची समस्या.
8. केवळ होट बॅंक हेच लक्ष्य समोर ठेउन सरकारनीतयार केलेल्या कृषी योजना.
9. ग्रमिण युवकांची शेती बाबत अनास्था.
10. वाढता कृषी खर्च व कृषी मालाला मिळणारा कमी भाव.

वरिल कारणामुळे भारतिय शेती व शेतकरी मरणाच्या उंभरठयावर उभा असून प्रचंड प्रमाणात होणाऱ्या आत्महत्यांमुळे शेतकरी बदनाम झाला असून सर्वांचा पिंड पोसनरा हाच शेतकरी आज चेष्टेचा विषय झाला आहे.देशातील विविध सरकारांनी शेतक्याच्या उत्थानासाठी आजतयागत अनेक योजना तयार केल्या आहे.परंतु त्यांनी शेतीतील मुख्य प्रश्न शेतमालाच्या किंमतीच्या निर्धाणाच्या पध्दतीत फारसे काही केल्याचे दिसून येत नाही.उधोगात तयार होणाऱ्या वस्तूचे मुल्य त्या वस्तुच्या मागनी व पुरवठयाच्या

DR. M. K. UMATHE COLLEGE NAGPUR

२५. भारतीय कृषी विकासासाठी कृषीला मिळायला हवा व्यावसायाचा दर्जा - एकमेव पर्याय

प्रा. डॉ. विजय क्षि. बन्सोडे
सहयोगी प्राध्यापक, डॉ. एम. के. उमाठे कॉलेज, नागपूर.

1960 च्या दशकात भारत अन्नधान्याच्या बाबतीत परावलंबी होता. भारतास अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण होण्यासाठी भारतात 1964 साली हरितकांतीची सुरवात झाली. हरितकांतीचा परिणाम असा झालाकी भारत अन्नधान्याच्या बाबतीत केवळ स्वयंपूर्णच झाला नाही तर तो अन्नधान्याचा निर्यातक देश झाला.मात्र 2000 च्या दशकापासून या स्थीतीत आमुलाग्र बदल झाल्याचे दिसून येते. भारतातील कृषी क्षेत्र एकीकडे अन्नधान्याच्या बाबतीत टंचाइने ग्रस्त असून दुसरीकडे भारतिय शेतकरी पीकविलेल्या मालाला मीळणारया कमी भावामुळे गंभीर संकटात सापडला आहे.शेतीत उत्पादन अधिक प्रमाणात झाल्यास शेतमालाचे भाव खालच्या दिशेने येउन शेतकरी संकटात सापडतो.याउलट शेतीत उत्पादन कमी प्रमाणात झाल्यास शेतमालाचे भाव अधिक वाढु नये यासाठी शेतमालाची विदेशातुन आयात करून देशांतर्गत शेतमालाच्या किंमती खालच्या दिशेने आनल्या जातात. यामुळे देशातील शेतकरी दोन्ही बाजुनी हवालदील करून नागविला जातो.

भारतिय शेती व येथील शेतकरी यांच्या समस्या दूर करण्या हेतु भारताचे पंतप्रधान श्री. नरेन्द्र मोदी यांच्या सरकारनी 4 जुलै 2018 घोषना केली की सन 2022 पर्यंत भारतातील शेतक्यांचे उत्पन्न दुप्पट करण्याचे लक्ष्य निर्धारीत केले आहे.हे लक्ष्य साधण्या हेतु सरकारनी लगेच धानाच्या समर्थन मुल्यात 200 रूपये प्रति क्विंटल वाढ केली. आजपर्यंतची ही सर्वाधिक वाढ असून इतरही शेतमालाच्या किंमती बाबत अशीच अपेक्षा होती मात्र ते घडले नाही. वरिल लक्ष्य पुर्ण करण्यासाठी सरकारने हरितक्रांती कृषोन्नती योजनेला 12 व्या पंचवार्षीक योजनेला पुढे म्हणजेच 2017–18 ते 2019–20 पर्यंत सुरू ठेवण्याची अनुमती दिली असून यासाठी केंद्र साकारने 33,269.976 करोड रूपयाची राशी खर्च करण्याचे निर्धारीत केले आहे.शेतकरी हा आपला अन्नदीता असून त्यास त्याच्या मेहनतीचे फळ मिळावे पर्यायाने उत्पन्नात दुप्पटीने वाढ व्हावी अशी माफक अपेक्षा आहे.मात्र भारतात शेती हा जोखीमीचा व्यवसाय असून आजही येथील बहुतांश शेती ही निसर्गाच्या लहरीपनावरच अवलंबून आहे.यामुळेच शेती करने हा एक जुगार असल्याचा समज आता शेतक्यांचा होत चालला आहे.

भारत देश हा कृषी प्रधान देश असून येथील दोन तृतीयांश लोकसंख्या गावात राहत असून त्यांचा प्रमुख व्यवसाय हा शेती व शेती संबंधित व्यवसाय असून त्यावरच त्यांचे जिवन निर्भर आहे.शेती हा भारतीय अर्थव्यवस्था व येथील लोकांच्या जिवनाचा अभिन्न घटक आहे.पुर्वि व्यक्तिची पत ही त्याच्या मालकीच्या जमीनीवरून निश्चीत होत होती. तेव्हा उच्च शेती मध्यम व्यापार व कनिष्ठ नोकरी असा क्रम

संतुलनाने निर्धारीत होतात. परंतु शेतक्यांनी पिकविलेल्या शेतमालाच्या किंमतीचे निर्धारन सरकारनी निर्धारीत केलेल्या हमीभावानुसार निर्धारीत होतात.न्युनतम समर्थन मुल्याची सोय ही काही पीकांपुरतीच मर्यादित असून बहुतांश पिकांची किंमत ही व्यापारी, अडते व ग्रहक यांच्याद्वारेच निर्धारीत होते. याशिवाय सरकारनी निर्धारीत केलेल्या हमीभावात बी–बीयाने,खत ,विजखर्च व मजुरीचाच समावेश होत असून शेतीताल आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या वापर, जमीनीचा खंड, भांडवलावरील व्याज,किटकनाशक व विमाखर्च यांचा समावेश नसतो. तसेच सरकाद्वारे केलेल्या कर्जमाफी यामुळेही शेतक्याच्या समस्या सुटू शकल्या नाही.कारण बहुतांश शेतकरी बटइने शेती करीत असून अनेक शेतक्यांकडे शेतीचे कागतपत्रे नसल्यामुळे ते बॅंकांचे लाभार्थी नसल्याने कर्जमाफी त्यांच्या उपयोगाची नसते.म्हणून कर्जमाफी हा कायम नसून तात्पुरता उपाय ठरतो.

भारतिय शेतीबाबत सरकारी अनास्था व प्राप्त परीस्थिमुळे देशांतर्गतच नव्हेतर कृषी उत्पादनाच्या निर्यातीतही घट झाल्याचे दिसून येते.भारतातुन 2013.14 या वर्षात 42.9 अरब डॉलर इतका कृषी माल निर्यात केला होता त्यात 2016.17 या वर्षात 33.4 अरब डॉलर पर्यंत घट झाली आहे.

भारतिय शेती व भारतीय शेतक्याच्या उत्थानासाठी व भारताचे पंतप्रधान यांचे शेतक्याचे उत्पन्न दुप्पट करण्याचे लक्ष्य साध्य होंण्यासाठी भारतिय शेतीला व्यावसायाला उधोगाचा दर्जा दिल्याशिवाय शक्य होनार नाही.शेतीला व्यावसायाला उधोगाचा दर्जा मिळावा यासाठी सरकारद्वारे खालील बाबींची पुर्तता करने अभिप्रेत आहे.

1. देशातील शेती व शेतक्यांची दशा व दिशा सुधारण्या हेतु डॉ.स्वामीनाथन आयोगाच्या शिफारशी स्वीकारने व त्या लागू करने.
2. कृषी विधापिठे व कृषी महाविधालये याच्या संख्येत वाढ करून त्यांना स्थनिक शेती विकासाची जववबदारी निश्चित करने.
3. शेत मालास उचीत भाव मिळावा, शेतक्यांच्या उत्पन्नात वाढ, शेती पलायन इत्यादि समस्या सोडविण्यासाठी कृषी विकास आयोगाचे गठन केले जावे.
4. ग्रमिण क्षेत्रात कृषी आधारीत उधोगाांच्या स्थापना व रोजगार निर्मिती करणे.
5. पशुपालन, दुग्धव्यवसाय, कुक्कुटपालन,मत्सयपालन इत्यादि व्यवसायांना प्रोत्साहन व यातील उत्पादित मालाच्या खरेदी व विकीची व्यवस्था करणे.
6. शेतीला आधुनिक तंत्रज्ञानाची सांगळ घालून वैज्ञानीक पध्दतीने शेती करण्यास प्रोत्साहन व प्रशिक्षणची सोय करणे.
7. कृषी मालाच्या विकीची पारदर्शक व सक्षम व्यवस्था करावी.
8. सर्व शेतमाल उत्पादनाच्या विम्याची सोय सरकारी कंपनीद्वारे करावी.
9. शेतकरी व शेतक्यांच्या कुटुंबीयांच्या उत्थानासाठी मोफत शिक्षण व प्रशिक्षणाची सोय करने.
10. शेती संबंधीत सर्व सरकारी योजनांच्या फलनिष्पत्तीचा दर पाच वर्षांनी पुर्नरआढावा व याजनेची योग्य अमलबजावनी न करणाऱ्यास दंडाची व शीक्षेची तरतुद करावी.

DR. M. K. UMATHE COLLEGE NAGPUR

वरिल सर्व बाबींची पुर्तता देशातील शेती व्यवसायात शक्य झाल्यास शेती व शेतक्यांच्या पुनरविकासाकरीता नक्कीच लाभदायक होइल.तसेच यामुळे शेती हा एक सफल व्यवसाय बनू शकेल अन्यथा शेती विकास, अन्नदाता, बळीराजा, शेतीतुन युवा व शेतक्यांचे पलायन , शेतक्यांच्या आत्महत्या या नित्याचीच बाब होउन शेती, शेतकरी पर्यायाने देश व आपन सर्व या विनाशाचे कारण ठरून सरकारचे शेतक्यांचे उत्पन्न दुप्पट करण्याचे लक्ष्य हे एक दिवास्वप्न ठरल्याशिवाय राहनार नाही.

संदर्भ

1. प्रतियोगीता दर्पण नोव्हेंबर 2018
2. डॉ.जी.एन. झामरे, 'भारतीय अर्थव्यवस्था विकास व पर्यावरणात्मक अर्थषास्त्र, पिंपळापुरे ॲण्ड कं. पब्लिषर्स, नागपूर.
3. Datt R. and Sundharam K.P.M. (2016): *Indian economy*. S. Chand and Company Ltd., New Delhi.

PRINCIPAL
Dr. M. K. Umathe College
Nagpur - 440022

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

An International Multidisciplinary Quarterly Research Journal

Volume - VII, Issue - IV, October - December - 2018
ISSN 2277 - 5730

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

AJANTA

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

प्रा. डॉ. विजय क्षि. बन्सोड

As a Recognition of the Publication of the Paper Entitled

भारतीय कृषी विकासासाठी कृषीला मिळायला हवा
व्यावसायाचा दर्जा - एकमेव पर्याय

Ajanta Prakashan
Jaisingpura, Near University Gate,
Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877
Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

Editor : Vinay S. Hatole

PRINCIPAL
Dr. M. K. Umathe College
Nagpur - 440022